

ГАЛІЙ М. С.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
юридичного документознавства
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 81.431

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано питання щодо правового забезпечення мовної політики в Україні. Доведено, що мова є важливим об'єктом правових відносин, які виникають між громадянами, організаціями та органами влади.

Ключові слова: мова, влада, закон, громадяни, держава, політика, Україна.

В статье проанализированы вопросы правового обеспечения языковой политики в Украине. Доказано, что язык является важным объектом правовых отношений, возникающих между гражданами, организациями и органами власти.

Ключевые слова: язык, власть, закон, граждане, государство, политика, Украина.

The article analyzes the issues of legal support for language policy in Ukraine. It is proved that language is an important object of legal relations arising between citizens, organizations and authorities.

Key words: language, power, law, citizens, state, politics, Ukraine.

Вступ. Мова є важливим об'єктом правових відносин, що виникають між громадянами, організаціями та органами влади, оскільки вона є інструментом формування офіційних, письмових, інформаційних повідомлень, заяв, звернень, договорів тощо. Окрім того, мова є соціальною реальністю, що потребує спеціального нормативно-правового регулювання. Динамічність мови як форми суспільної свідомості і як засобу соціальної комунікації, її багатофункціональність дозволяє говорити про існування особливих мовних відносин, що входять до сфери правового впливу. Правове і насамперед законодавче закріплення соціальних функцій мови за правильної постановки питання дозволяє враховувати рівень національно-культурної самосвідомості народу, його соціальні потреби, а також створює умови для нейтралізації намагань суб'єктивного втручання у процеси мовного функціонування [1, с. 44].

Дослідження питань правового забезпечення мовної політики в Україні набуло розвитку в наукових доробках провідних вітчизняних і зарубіжних учених: Н.В. Артикуци, Л.М. Бойка, Н.М. Оніщенко, А.С. Піголкіна, П.М. Рабіновича, Є.С. Шугрина, але деякі питання все ж таки залишилися поза увагою науковців, а тому потребують більш детального дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути особливості правового забезпечення мовної політики в Україні.

Результати дослідження. Здійснюючи правове забезпечення мовної політики, необхідно застосовувати комплексний підхід, оскільки мовні відносини охоплюють широке коло суб'єктів: людина, національні спільноти, держава, державні органи, органи місцевого самоврядування тощо. Саме з особливостями модернізації українського суспільства пов'язані основні намагання розв'язати весь комплекс проблем, пов'язаних з утвердженням української мови як державної та функціонуванням мов національних меншин [2, с. 59].

Варто зазначити, що питання застосування української мови в Україні присутнє в багатьох законах, зокрема таких, як «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.), «Про інформацію» (1992 р.), «Про телебачення і радіомовлення» (1993 р., поточна редакція 2014 р.), «Про освіту» (1991 р., поточна редакція 2014 р.), «Про Конституційний Суд України» (1996 р.), «Про видавничу справу» (1997 р.), «Про кінематографію» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про громадянство України» (2001 р.), «Про географічні назви» (2005 р.), «Про військовий обов'язок і військову службу» (2006 р., поточна редакція 2014 р.), «Про Кабінет Міністрів України» (2014 р.) та в інших. Базовим серед інших законів, який на сьогодні визначає мовну політику в Україні, є чинний Закон України «Про засади державної мовної політики» (2012 р.). Цей закон має такі завдання: регулювати суспільні відносини у сфері всебічного розвитку і вживання української та інших мов, якими користується населення України в державному, економічному, політичному і громадському житті; охороняти конституційні права громадян у цій сфері; виховувати шанобливе ставлення до національної гідності людини, її культури і мови, зміцнювати дружбу і співробітництво з іншими народами [3, с. 73].

Так, у ч. 7 ст. 7 Закону зазначено, що використання і захист регіональної мови або мови меншини, передбачених цим Законом, є обов'язковим для місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ, організацій, підприємств, їх посадових і службових осіб, а також громадян [3, с. 74].

На жаль, останнім часом, незважаючи на законодавче закріплення за українською мовою статусу державної, відбувається процес звуження сфери її застосування, що спричиняє соціальну напругу в суспільстві, суперечить інтересам національної безпеки України та ставить під загрозу її суверенітет і державне самовизначення. Державна мовна політика в Україні має формальний характер, реалізація мовного законодавства відверто ігнорується або гальмується. Українською мовою як писемною укладається офіційна документація, але вживання української літературної мови як усної належить більше до винятків, ніж до правил. Відсутність механізмів контролю за виконанням Закону про мови і ст. 10 Конституції України, а також державної програми захисту української культури спричинила домінування серед населення різних мов. Тому в основу розв'язання мовного питання в Україні має бути покладено принцип абсолютної самоцінності кожної мови і кожної культури аналогічно до визнання абсолютної самоцінності кожної людини і кожного народу [4, с. 48].

Сучасна державна мовна політика має поєднувати в собі цілеспрямованість і рішучість із розсудливістю, тактовністю і навіть обережністю в засобах. Для того, щоб зріс престиж і зміцніли позиції української мови як державної, її носіями має стати якомога більша кількість успішних, освічених людей. Українська мова повинна перетворитися на символ влади і соціального успіху. Тільки тоді вона зможе стати потужним чинником у формуванні суспільної мовної свідомості. Законодавче забезпечення підтримки української мови має полягати в тому, щоб надати громадянам України ширші можливості щодо її вивчення з урахуванням перспектив, які відкриває її знання для самовдосконалення, самореалізації й повномасштабного здійснення конституційних прав. Абсолютно необхідною стає також рішуча і широка державна підтримка української культури, українського слова та української освіти за допомогою поєднання ринкових і законодавчих механізмів [5, с. 58].

Необхідність такої взаємодії пов'язана насамперед із тим, що в Україні роками не ухвалюються законопроекти, покликані створити умови для відновлення і розвитку українського книгодрукування, відповідної податкової політики, наведення порядку в ліцензуванні й оподаткуванні іноземної естради, реалізації системи заходів із мовної політики. Розв'язуючи мовні проблеми, треба обов'язково враховувати регіональну мовну специфіку. Потрібно виходити з того, що утвердження української мови не знімає з української держави обов'язку піклуватися про мови національних меншин, особливо малих національних груп. До оптимального задоволення їхніх мовно-культурних потреб ще далеко, за винятком лише тих меншин, які мають досвід самоорганізації і підтримку з боку держав походження [6, с. 58].

Законодавча підтримка мов національних меншин мусить відбуватися з паралельним законодавчим закріпленням за українською мовою статусу єдиної державної. Суспільна зумовленість та конфліктогенність мовних процесів неминуче роблять мову одним із найважливіших об'єктів правового регулювання. Встановлюючи правила застосування, вживання, використання мов, законодавець регулює відносини між їх носіями і має виходити з того, що мова як соціальне явище є визначальним чинником міжлюдської інтеграції, важливим аспектом групової ідентифікації [7, с. 56]. Ця специфічна сфера законодавства повинна регулювати взаємини особи із групами осіб, стосунки між групами осіб, відносини між державою та групами осіб. Мовну ситуацію в кожній країні варто розглядати як унікальну.

Відповідно, законодавче регулювання мовних відносин має здійснюватися з урахуванням національних особливостей, які не вкладаються в наявні (зокрема, на міжнародному рівні) стереотипи. Особливості мовної ситуації в Україні свідчать про те, що об'єкт правового регулювання – мови і мовні відносини – в Україні є складним і різноманітним, а це потребує адекватного реагування на проблеми, які виникають у цій сфері, і відповідного роз'яснення на міжнародному рівні [8, с. 68].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що сучасна державна мовна політика має поєднувати в собі цілеспрямованість і рішучість із розсудливістю, тактовністю і навіть обережністю в засобах. Для того, щоб зріс престиж і зміцніли позиції української мови як державної, її носіями має стати якомога більша кількість успішних, освічених людей. Українська мова повинна перетворитися на символ влади і соціального успіху. Мовна ситуація та статус мов в Україні постійно повинні перебувати у центрі уваги політичних сил та громадськості. Однак суспільна актуальність проблеми не спричинила поширення емпіричної основи її вивчення. В абсолютній більшості робіт вона вивчається та аналізується на дуже обмеженому колі показників. Усе це свідчить про те, що сподівання на автоматичне відродження українськомовного спілкування внаслідок створення незалежної держави не спрацювали. Ані проголошення української мови єдиною державною в Законі України «Про засади державної мовної політики» та Конституції України, ні українізація освітньої сфери, ані інші кампанії на захист української мови не змогли зупинити процеси деукраїнізації і русифікації мовних практик. Усе це свідчить про неефективність державної мовної політики в Україні останніх років і змушує шукати нових підходів до вирішення завдань поширення українських мовних практик [9, с. 54].

Те, що самі громадяни України не усвідомлюють значимості мовних проблем у країні і питання статусу та функціонування мов не відносять до пріоритетних, зовсім не означає, що ці проблеми не є актуальними для української держави та суспільства. Громадяни у більшості можуть не усвідомлювати важливості проблеми звуження українських мовних практик у всіх сферах функціонування мов за роки незалежності України, посилення мовної диференціації регіонів України, обмежень на вільне спілкування та розвиток окремих мовних груп в певних регіонах країни. Цього можуть не усвідомлювати і політичні лідери окремих партій та блоків. Але від цього проблема функціонування та статусу мов в Україні сама собою не зникає і залишається потенційно конфліктною у житті країни [10, с. 38].

Подальше вдосконалення державної мовної політики передбачає паралельне вирішення двох взаємопов'язаних завдань: повніше приведення її правової бази до реальних потреб мовних груп та етнічних спільнот (насамперед це стосується приведення закону про ратифікацію Європейської мовної хартії до справжнього призначення цього міжнародного пакту) та запровадження надійного механізму імплементації мовного законодавства, а також владного і громадського контролю за цим процесом. Розроблення концептуальних засад мовної політики держави потребуватиме узгодження інтересів, потреб, позицій усіх суспільних сегментів, причетних до її реалізації і тих, яких ця політика торкається. Кінцевий успіх цього процесу залежатиме від рівня відповідальності політичних діячів, їхньої спрямованості відмовитися від тактики ідеологізації мовної проблеми та політизації мовних груп. Мовна політика здійснюватиметься, безумовно, публічною владою, яка має брати на себе відповідальність за стан справ у цій сфері. Оптимізація ж цієї політики вагомо залежатиме від здатності влади застосовувати ідеї, що їх пропонує наука [11, с. 55].

Державна мовна політика має бути спрямована також на підтримку і збереження української мови в середовищі українських спільнот за межами України шляхом надання відповідної допомоги громадським об'єднанням українців, центрам української культури, культурно-освітнім закладам українців в інших державах [12, с. 49]. Українська влада має враховувати досвід і поточну практику мовної політики сусідніх держав, брати на озброєння позитивні елементи цього досвіду, що відповідають національним інтересам і придатні до використання в українській ситуації. Володіння державною мовою та її використання посадовими і службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад. Особи, що не зважають на ці умови, мають бути свідомими того, що їхній власний вибір може викликати для них несприятливі наслідки, пов'язані з певними вимогами, встановленими законом.

Громадяни України повинні володіти українською мовою як мовою свого громадянства та використовувати її у сферах публічного спілкування. Знання української мови є неодмінною умовою набуття громадянства України. При цьому кожен громадянин України є вільним у виборі мови або мов у приватному спілкуванні. Функціонування української мови як державної (офіційної) та її державна підтримка як мови титульної нації має поєднуватись з уважним ставленням до мов національних меншин, що історично мешкають у межах України, та забезпеченням захисту мовних прав осіб, що належать до таких меншин. Гарантування вільного розвитку, використання та захисту мов національних меншин відбувається відповідно до Конституції України і законів України з урахуванням стану кожної з них та реальних можливостей держави. Також забезпечення мовних прав осіб, що належать до національних меншин, та сприяння захисту і розвитку їхніх мов не має перешкоджати вивченню державної (офіційної) мови та ставати на заваді її запровадженню у всіх сферах суспільного життя на всій території України [13, с. 66].

Звичайно, вирішенням цих питань не вичерпується державна мовна політика. Держава має робити реальні кроки, щоби мовний резонанс став реальністю.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. Мовна політика в Україні : [навчальний посібник] / В. Андрущенко, В. Волович, М. Горlach та ін. – 3-є вид. перероб. і допов. – К., 2008. – 622 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – К., 2000. – 254 с.
3. Белебега І. Українська еліта / І. Белебега. – Х. : Березіль, 2012. – 345 с.
4. Біланюк Л. Мовна критика і самовпевненість: ідеологічні впливи на статус мов в Україні / Л. Біланюк // Державність української мови і мовний досвід світу : Матер. міжнар. конф. – К., 2012. – 131 с.
5. Білодід І. Мова української соціалістичної нації / І. Білодід. – К., 2012.
6. Білорус О. Національна ідея і стратегія розвитку України в умовах глобалізації / О. Білорус // Матеріали міжнар. наук. конф. «Україна: національна ідея» (23 квітня 2012 р.). – К. : Київ. міжнар. ун-т, 2013. – 788 с.
7. Буць Ж. Історія мови : [навчальний посібник] / Ж. Буць. – К. : НТУУ КПІ, 2011. – 112 с.
8. Державна політика в соціогуманітарній сфері : [підручник] / [авт. кол. В.А. Скуратівський, В.П. Трошинський, П.К. Ситник та ін.] ; за заг. ред. В.А. Скуратівського, В.П. Трошинського. – К. : НАДУ, 2013. – 284 с.
9. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї / Д. Донцов. – К. : Знання, 2009. – 148 с.
10. Залізняк Г. Мовна ситуація: день сьогоднішній та прийдешній / Г. Залізняк, Л. Масенко. – К. : Академія, 2013. – 192 с.
11. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич : Відродження, 2004. – 218 с.
12. Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство : тези доп. Всеукр. лінгв. форуму молодих учен. (21–23 квітня 2012 р., м. Київ) / ред. : П.Ю. Гриценко, В.Л. Іващенко, І.А. Казимирова. – К., 2012. – 260 с.
13. Українська мова як державна: освіта, політика : [монографія] / С.В. Савойська та ін. – К. : Вища школа, 2009. – 319 с.

